

ЧЛАНЦИ

UDK — 340.11

Изворни научни рад

др Божидар Марковић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

ДОПРИНОС ЖИВАНА СПАСОЈЕВИЋА ТЕОРИЈИ ПРАВА

Као приређивач недавно објављених постхумних списа професора Живана Спасојевића (у једној књизи), аутор исцрпно и систематично анализира општу теоријскоправну концепцију, која је предочена у догичној књизи. У средишту пажње налази се поставка Ж. Спасојевића о праву (одн. правном феномену, правном правилу) као целокупности и производу друштвених чинилаца, као и сврсисходног државног прописивања. Али, баш зато настаје контрадикција између постојећих прописа и новонасталих друштвених односа, чињеница и потреба. Зато је неопходан социолошки метод у науци, а поменута контрадикција се разрешава у пракси првенствено применом прикладног тумачења. Зато се у науци и пракси мора водити рачуна о две равни — каузалној и финалистичкој. На крају аутор ставља критичке примедбе: прву, недовољно и нејасно је третирана веза између друштвених правила и етатистичких норми, другу, остало је нерешено питање дуализма између позитивног и научног права, одн. сукоба између социолошког и нормативног елемента у праву.

Кључне речи: *Право. — Општа теорија. — Тумачење. — Позитивно право. — Научно право.*

Предмет овог чланка је упознавање ширег круга наших правника с делом Живана Спасојевића, некадашњег професора овог Факултета. Његово дело представља веома значајан допринос српској теоријској правној мисли, али је и до данас остало углавном непознато стручној и научној јавности.

Разлог томе недовољном познавању је двојак. Први је што је Спасојевић за живота врло мало публикувао. После докторске тезе објавио је свега четири чланка у предатном „Архиву за правне и друштвене науке“ — а мало доцније ћемо видети због чега није чешће и више излазио пред јавност. Други разлог је што је његово главно,

животно дело, остало после његове смрти у недовршеном и веома обимном рукопису, који је тек средином ове године у изводу први пут објавила Српска академија наука и уметности под насловом *Нацрт једне опште теорије права*.*

Стога ћемо ми овде покушати да у сажетом облику изнесемо сумарне биографске податке о Живану Спасојевићу, док ћемо много више простора и времена посветити његовом делу и значају тог дела.

Спасојевић је рођен 1876. у Београду, где је 1900. године завршио и Правни факултет. Као одличан студент изабран је 1901. за државног питомца и послат у Париз ради полагања доктората. У Паризу је остао све до 1911. године кад је одбранио своју веома запажену докторску дисертацију о аналогiji и тумачењу (*Analogie et interprétation contribution à l'étude des méthodes en droit privé*). За доцента на београдском Правном факултету изабран је 1912. године, да би на томе Факултету као редовни професор и завршио своју универзитетску каријеру коју је изненадна смрт прекинула 1938. године.

Кад је Спасојевић стигао у Париз да докторира, у француском праву на прелому два века је владала посебна клима. Стогодишњи Наполеонов Грабански законик из 1804. налазио се у отвореном сукобу с новим економским чињеницама и друштвеним кретањима — машинизмом, индустријализацијом производње, развојем капитализма, појавом радничког питања, еманципацијом жене, променама у породичним односима, с новим социјалним и политичким идејама. Као резултат тог сукоба и у француској доктрини наступио је радикалан преокрет. На место старе егзетичке правне школе која се служила искључиво формалистичким логицирањем по законским текстовима, на сцену је ступила нова правна школа, чији су протагонисти били Рејмон Салеј, Леон Дити и Франсоа Жени, школа која је схватала право еволуционистички и социолошки и тражила нове путеве за његову примену и тумачење. Коначну победу нове школе означавала је појава (1899) магистралног Женијевог дела *Метод тумачења и извори у позитивном приватном праву*. У таквој је атмосфери Спасојевић изабрао предмет за своју докторску расправу и на њој радио.

Приступивши анализи тадашње праксе француских судова и износећи конкретне примере из те праксе, Спасојевић је у својој тези дошао до основног налаза да се право под притиском друштвених фактора и сила не развија искључиво по законима формалне логике, него да се развија дијалектички, наиме, да пролази кроз контрадикцију између постојећег позитивног правила и нових друштвених односа, тако да путем аналогije и тумачења у крајњим случајевима доводи и до судских одлука противних закону. Из те констатације је извео радикалан закључак да традиционалан метод тумачења права, који се заснива само на логичком континуитету законских текстова, треба да уступи место прихватању контрадикције и социолошком методу као једином научном поступку обрађивања права.

Али, та идеја контрадикције је истовремено постала и његова трајна мора и опесија. Јер, контрадикција је, забележиће он, једна разорна мисао која уништава јединство нашег духа, док разум и наука захтевају један хомоген оквир који ће истовремено обухватити поред

* Живан Спасојевић, *Нацрт једне опште теорије права*, приредно за штампу Божидар Марковић, Српска академија наука и уметности, Београд, 1989, стр. 141.

старог права и ново које настаје у присуству старога. Како се обавља и објашњава тај контрадикторни процес, мисао је од које се луди, говорио је понекад у очајању.

И он је та своја трагања, сумње и колебања стављао на хартију током скоро 30 година, и тако је настало оно што смо називали његовим посмртним рукописом. То у ствари и није рукопис у традиционалном смислу речи — завршено дело спремно за штампу са систематским изложеном материјом, поделама, навођењем литературе и сл. и које једино што није објављено — него представља несрећен скуп, боље рећи хрпу бележака, најчешће писаних оловком на четвртинама табака и у обиму од око 2.200 ауторских страница. Није, међутим, хтео да с тим својим размишљањима излази пред јавност док не реши овај, по њему, основни проблем: како право еволуише у сукобу који временом неминовно настаје између позитивног поретка и животне стварности, како се сналази у жрвњу између старих текстова и нових друштвених чињеница. Непосредно пред смрт је нашао објашњење за ту контрадикцију, али му судбина није дала времена да своја размишљања и закључке до краја развије и среди.

Упркос томе, његов недовршени рукопис чини одређену идејну целину из које се излучује једна потпуно самоникла и веома привлачна доктрина о праву.

* * *

Као кључне тачке те Спасојевићеве доктрине могу се истаћи:

I. *Критика нове француске школе.* Нова школа је, истиче Спасојевић, разрила терен и начинила брешу у ранијим схватањима кад је указала на значај и улогу еволуције и социолошког фактора у феномену права. Али је при томе стала на пола пута јер није имала смелости да отворено призна контрадикцију која временом настаје између законских текстова и промена у друштву, што је било последица њеног претераног респектовања закона као практичног оквира права. Тиме је нова школа учинила једну крупну почетну грешку и испречила испред себе брану коју више није била у стању да савлада, те је остала принуђена да излаз тражи у више или мање наглим и општим идејама као што је Женијево ново природно право или Дигијево објективно право.

II. *Нови постулати права.* Као постулате права, тј. као нужне претпоставке за његово поимање, владајућа нова школа је истицала само законски текст и његов логички континуитет у примени. Спасојевић, међутим, сматра да су постулати права друкчији и бројнији. То је, по њему, на првом месту дуалитет правног феномена: право сачињавају два плана: каузални, тј. социолошки или научни план, и финалистички, тј. државни или практични план. Први изражава однос друштвених чињеница као узрока и правних норми као њихових последица (индустријска производња доводи, нпр. до појаве капитализма и радничког питања и потребе да се она правно регулишу), док је други план резултат државног императива који тежи да кроз право оствари своје практичне циљеве (нпр. да заштити економски и социјално слабије, да учврсти породицу и брак, да регулише економске,

социјалне и политичке односе и сл). Та два плана коегзистирају истовремено и допуњавају се међусобно, али се и супротстављају један другоме. Други постулат је еволуција права, тј. његово стално мењање под утицајем променљивих друштвених фактора и сила. Трећи постулат је најзад контрадикција која настаје између постојеће норме и нове норме која се ствара у друштву, али та контрадикција није сметња еволуцији права, него ову управо условљава и омогућава.

III. *Недовољност интерпретације.* Сама интерпретација позитивних законских текстова је преуска платформа, јер не обухвата правни феномен у целини, тј. и његову каузалну страну. Сводећи правни феномен на дедукцију финалистичког плана, владајућа доктрина је пресекала пут који води радикалном теоријском решењу правног проблема у целини. Јер, то се решење не налази у интерпретацији, која је нужно везана континуелним логичким планом, него у прихватању контрадикције, тј. логичког дисконтинуитета између позитивне и нове друштвене норме која ступа на место позитивне.

IV. *Неопходност социолошког метода.* Истовремено се показује и илузорност напора доктрине да еволуцију права помирн с логичким континуитетом изведеним из текста закона, тј. логички континуитет није у стању да сам обезбеди научну обраду и еволуцију права. Стога у научној елаборацији права, поред логичког резонувања по текстовима, треба обезбедити место и социолошком методу који се састоји у посматрању друштвених чињеница и њихових кретања, што даље значи да се у праву морамо користити не само логицирањем него и социолошким дисциплинама, посебно општом и правном социологијом као и осталим позитивним наукама које се служе опсервацијом. Таква пропозиција представља истовремено и један од најзначајнијих доприноса Спасојевићеве доктрине општој теорији права.

V. *Настанак контрадикције.* Формулисањем закона врши се и пресецање еволуције као природног процеса, чиме се истовремено успоставља и статичност правне норме. Еволуција друштва је, међутим, један неминован и незадржив процес који и после кодификације даље тече захтевајући стално мењање кодификоване норме. Тако, дејством времена и еволуције настаје контрадикција између формулисаних статичних правних норми и динамичне сирове друштвене стварности. Ова контрадикција је, у ствари, само манифестација, на ужем правном терену Хегеловог општег дијалектичког закона еволуције света путем супротстављања теза и антитеза. Новија његова верзија је Бергсонов закон двоструке френезије или лудовања, према којем свака идеја тежи да у својем остваривању оде до краја, до апсурда, чиме изазива супротну идеју која такође хоће да се оствари до апсурда (материјализам-идеализам, индивидуализам-колективизам, слободна иницијатива-диригована привреда и сл.). Сукоб тих опречних идеја доводи, међутим, до еволуције и кроз њу до друштвеног прогреса.

VI. *Објашњење контрадикције.* Спасојевић је пред сам крај живота ту контрадикцију у праву себи објаснио на следећи начин: Кад контрадикцију посматрамо на каузалном плану, тј. у друштву, посредни су два различита факта, две различите ситуације у два временска раздобља, па отуда и две опречне идеје и два логичка оквира. То је, дакле, контрадикција у самим чињеницама, контрадикција две конфликт-

не друштвене ситуације изазване еволуцијом а не контрадикција у логичком резонувању и нашем духу. У ствари, нова друштвена ситуација тражи и ново правно решење, односно промењено друштвено стање захтева и промену правног поретка. Тиме смо контрадикцију, разорну мисао, свели на логичке елементе и поставили онај хомогени оквир неопходан за наш разум и науку. Другим речима, цео проблем се своди на пропозицију „чињенично стање—правно питање“, тј. тамо где се појављује ново фактичко стање ту се формулише и ново правно решење: ново фактичко стање изазива нову каузалност а нова каузалност захтева нову идеју о праву. У питању је, дакле, контрадикција два различита, односно супротна социјална факта, а не контрадикција у нашем духу и разуму.

VII. *Коегзистенција односи каузалног и финалистичког плана.* Финалистички план, тј. позитивни поредак, усмерен је на постизање одређених државних циљева и као такав је практичан, нужно затворен и статичан, услед чега се не може отети ни од логичког континуитета. Каузални план је, супротно њему, еволутиван друштвени план који није производ државе него резултат игре слободних друштвених чињеница и снага. Под њим треба, стога, разумети условљеност права његовом променљивом друштвеном базом коју сачињавају економски и остали материјални чиниоци као и идеологије и научна сазнања. Каузални план представља тако рационалан или научни оквир права који се и супротставља финалистичком плану као практичном оквиру. У стварности, пак, оба плана постоје и делују једновремено и тек заједнички узети изражавају правни феномен у целисти због чега и право треба посматрати кроз двоструку перспективу — као средство државе за постизање циљева и као производ закона друштвене узрочности истовремено. То виђење права у две перспективе које се међусобно држе и у исти мах могу бити и опречне, Спасојевић сматра једном од најважнијих констатација за правну науку у којој лежи и кључ за решење основних теоријских проблема, кључ који владајућа доктрина није нашла јер је у праву гледала претежно финалистички и једноставан феномен.

VIII. *Легализовање контрадикције.* Поставља се питање како легализовати контрадикцију између поретка и еволуције, између старог и новог права, између финалистичког и каузалног плана. У пракси се то питање решава доношењем нових закона, затим путем рада судова и кроз администрацију као споредне канале. Сва та решења су, међутим, практицистичка, спорадична и недовољна, док легализовање контрадикције треба поставити на принципијелну и научну основу и решити је теоријски као један процес који стално тече. Ово у суштини значи да позитивни поредак као практични оквир права свој склоп треба да подешава према природи правног феномена узетог у целини, како би се преко њега без застоја остваривали и друштвена каузалност и еволуција. Јер, ако еволуција не успева да легалним путевима налази себи места у поретку, она ће под притиском друштвених снага избијати путем револуције, тј. насиља.

IX. *Реформа државе.* Држава треба да буде објективна и еволутивна да би одговарала функцији и природи правног феномена, што данас, по правилу, није случај. Да би држава била објективна — она

на првом месту мора да обезбеди демократске слободе својим грађанима, како би у њој до максималног израза могли долазити закон узрочности и све остале друштвене снаге. Поред тога, држава и као механизам и техника треба да буде онако организована и конструисана како то одговара еволутивној природи и осталим законитостима правног феномена. Да би се ово остварило, морају се друкчије схватити и остварити улоге устава, парламента, законодавца и судије.

X. *Улога судије.* Судији, у тако устројеној држави припада функција од посебног значаја. Њему треба обезбедити да се кроз његову делатност највећи део еволуције права обавља легално, тј. путем судске праксе. У данашњем поретку однос између судије и законодавца није решен на адекватан начин, наиме при подели власти се не остављају нужни одушици за еволуцију. Законодавцу стога треба препустити да поставља општа правила, а судији оставити да у оквиру општег правила на конкретан случај примењује норму која одговара околностима тог случаја. Друкчије речено, норме које поставља законодавац имају бити директивне а не казуистичке, како би се могла остваривати актуелна, индивидуална и конкретна правда, једина истинска и реална правда.

XI. *Примат науке.* Наука је, познавајући природу целог феномена, овлашћена и може да одређује склоп државе, структуру правних механизма, организацију правног поретка и функције његових органа. Она је коначно позвана да интервенише у два основна правца: ка све већем изражавању каузалности у поретку и ка сталном усавршавању финалистичког плана. То конкретније значи да правна наука има, с једне стране да социолошки посматра друштво, а с друге, да оспособљава државни механизам у смислу што адекватнијег праћења друштвеног развика, како би се овај посредством права обављао на легалан и миран начин, тј. без излажења судије из његове функције, без узурпације власти, и без револуције и насиља. Ово је један од најважнијих делова наших излагања и истовремено први покушај да се право и правна наука ставе изнад државе и позитивног поретка, што ће и нашем народу дати обележје о једном високом схватању права и државе — истаћи ће на крају Спасојевић.

* * *

Такви су основни елементи и поруке које садржи Спасојевићева доктрина о праву. Ми бисмо међу њима посебно истакли контрадикцију и неопходност социолошког метода као два Спасојевићева најкрупнија доприноса општој теорији права, довољна да му и они сами обезбеде трајно и високо место не само у нашој правној науци.

Истовремено, међутим, мислимо да је потребно учинити и један сумаран критички осврт на ту доктрину. Главни недостатак доктрине потиче отуда што Спасојевић није стигао да до краја развије своју мисао, нарочито у вези с односима каузалног и финалистичког плана, тј. друштва и државе, и да из тога извуче даље закључке. Тако ће он, нпр. у једном тренутку забележити да је право само она норма која је покривена друштвеном каузалношћу, што, знамо, није тачно

јер постоје и етатистичке, некаузалне, често и антикаузалне правне норме које као јаче и потиру социолошку норму. Он ће такође рећи да судија не сме доносити решења супротна закону, што је закључак који се теоријски такође не би могао прихватити у целини, јер судију треба овластити да решава и *contra legem* кад је у питању примена кодификоване социолошке норме која је у међувремену еволуирала. Спасојевић даље сматра да теорија, напротив, треба да усваја и решења из друштвене стварности. Ни такав општи закључак није, међутим, прихватљив, јер ни теорија нема моћи да проглашава правом социолошку норму која је прогивна етатистичкој.

Постоје, наиме, у стварности две категорије норми које коегзистирају, социолошке и етатистичке, али које се по својој природи међусобно суштински разликују. Социолошке норме као друштвено каузалне и релативистичке битно су еволутивне, док су етатистичке норме, будући идеолошке, изразито догматске и статичне, те не могу ни еволуирати под утицајем друштвене каузалности. Отуда и два различита метода њиховог обрађивања, које треба комбиновати: кад је у питању статична етатистичка норма треба примењивати формалистички метод с логичким континуитетом, а кад се ради о еволутивној социолошкој норми треба применити социолошки метод с контрадикцијом. На тај начин долази и до помирења два супарничка правца у савременој теорији права, формалноправног и социолошког.

Друга општа примедба која би се могла учинити Спасојевићевој доктрини била би један нови дуализам права који из ње проистиче, дуализам између позитивног и научног права. Према Спасојевићу, за судију је право оно из позитивног поретка, за науку оно из друштва. Тако и с њим не знамо шта је дефинитивно право, државно позитивно правило или друштвена каузална норма. Уосталом, Спасојевић ће и сам констатовати да „постоје две антагонистичке идеје о праву: једна по којој је право државни императив и као такав израз циља, и друга за коју је право друштвени факт и као такав израз друштвене каузалности, да прва идеја занемарује друштво, друга државу“ — та два основна извора права и два супротна пола између којих се креће цела проблематика правног феномена и из којих потичу и све наше тешкоће.

Разумљиво је да ни Спасојевић није успео да отклони „вечиту бољку права, препреке његовој еволуцији, сукобе између социолошког и нормативног елемента у праву, раскорак између друштва и државе. Али, на ту је проблематику бацио нову светлост и указао на нове путеве решења, чиме је освежио и обогатио традиционалне токове опште теорије права. На крају треба истаћи и то да је његова доктрина истовремено и реалистичка и идеалистичка. Она је реалистичка зато што уместо на разне апстрактне философске идеје и на формалистичко логицирање упућује на опсервацију друштвених факата и на социолошко резонување, а идеалистичка је што правну науку и право ставља изнад државе и позитивног поретка, а тиме и изнад силе и произвољности.

С обзиром на све изнесено, мислимо да се Спасојевић, уз Тому Живановића, може сматрати нашим најизразитијим оригиналним и критичким духом, мислиоцем који је имао смелости да се супротстави и владајућим учењима и највећим научним ауторитетима. Његова доктри-

на, и поред свих недоречености, означава, у сваком случају, један од највиших узлета у досадашњој развојној линији српске теоријске правне мисли.

* * *

Због значаја Спасојевићевог дела сматрамо да на њему треба и даље радити јер објављени *Нацрт* представља само први корак у томе правцу. Пре свега, било би пожељно да наши теоретичари права, један или више њих заједнички, поново прегледају цео Спасојевићев посмртни рукопис (који је депонован у архиву САНУ) и да га објаве у ширем, свакако и друкчијем изводу, затим да изврше темељну анализу доктрине, да је критички оцене и одреде јој место у општој развојној линији европске и наше правне мисли. Анализу и оцену Спасојевићеве доктрине би, такође, требало да изврше и даду и наши философи права с гледишта правне философије, као и социолози с гледишта опште и правне социологије, а исто тако и стручњаци за теорију јавног и кривичног права с аспекта њихових дисциплина, с обзиром на то да је Спасојевић по својој ужој струци био само цивилиста.

Било би даље у интересу и наше и европске правне науке да се Спасојевићева доктрина стави на увид и међународној научној јавности, посебно француској у чијој је идејној атмосфери и поникла. То би се могло учинити путем објављивања једног, томе циљу прилагођеног извода на француски језик уз одговарајући предговор и са сүмарним подацима о аутору и делу. Такође би се у истом циљу могло одржати и неколико предавања, или и посебан течај, на парискском правном факултету, како би се посебно француски теоретичари упознали с овом самониклом правном концепцијом нашег човека која је израсла у француској средини и, углавном, под њеним утицајем.

Били бисмо срећни ако се ове сүгестије схвате и као апел, о који се верујемо неће оглушити наши стручњаци који су и дужни да о овој доктрини кажу своју компетентну реч — што је и Спасојевић очекивао кад је у својем *Предговору* рекао да ће његова доктрина, ако је прихвате позвани људи, дати обележје и нашем народу о једном високом схватању права и државе.

(Примљено 26. 02. 1990)

Dr Božidar Marković,
Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade

CONTRIBUTION OF ŽIVAN SPASOJEVIĆ TO THE THEORY OF LAW

Summary

Born in 1876. in Belgrade, Živan Spasojević, graduated at the Faculty of Law of that town, while defending his doctoral thesis in Paris. in 1911. (*Analogy and Interpretations — a Contribution to the Study of Method in Civil Law*). Since 1912. until his death in 1938. he has been professor of the Faculty of Law in Belgrade.

While studying case law in France, Spasojević found out that the law in course of its evolution is heavily influenced by the necessities of life being entangled in the contradiction between the positive rules and new social facts. The idea became his obsession while he tried to elaborate the process, writing about 2000 pages. These pages, however, represent a conceptual entity giving rise to a legal doctrine characterized by an expressive originality. It was partly published in 1988. under the title: A Draft of a General Theory of Law.

Following are key elements of that doctrine: criticism of new French school (Saleille, Diguit and Gény), new basic principles of law (causal and finalistic plan, evolution and contradiction) instead of legal text and logical continuity; impossibility of the interpretation to include evolution; the necessity of sociological method; contradiction between two contesting social situations, and not the contradiction in our spirit; contradiction as a result of static norm and evolution; coexistence and relations between the causal (sociological) and finalistic (etic) plans; the need for legalization of contradiction; the need for reforming the State and the role of judge; primacy of science over the State and positive law.

The manuscript may be criticized mainly due to its not being finished; there is not enough distinguishing between sociological and etic norms; too much emphasis on the dualism of positive and "scientific" law. Contradiction and the necessity of sociological method are main contributions of Spasojević to the theory of law. This is one of the highest peaks of Serbian legal thinking, and even of the general theory of law.

Key words: *General theory. — Law. — The notion of law. — Interpretation of law. — Contradictions in law.*

Dr Božidar Marković,
Professeur à la retraite de la Faculté de droit de Belgrade

LA CONTRIBUTION DE ŽIVAN SPASOJEVIĆ À LA THÉORIE DU DROIT

Résumé

Živan Spasojević est né en 1876. à Belgrade, où il a terminé ses études de droit. Il a soutenu à Paris, en 1911, sa thèse de doctorat intitulée «L'analogie et l'interprétation — une contribution à l'étude des méthodes en matière du droit privé». De 1912. à sa mort en 1938, Živan Spasojević a été professeur du droit civil à la Faculté de droit de Belgrade.

Analysant dans sa thèse la pratique des tribunaux français, Spasojević a constaté qu'au cours de l'évolution, le droit se pliait aux exigences de la vie, obéissant aux lois sociologiques et traversant les contradictions entre les règlements en vigueur et les nouveaux faits sociaux.

Cette idée de contradiction — «une pensée destructrice» — est devenue son obsession permanente qui le hantera jusqu'à le fin de sa vie: il se demandera tout le temps comment ce processus contradictoire est-il créé, comment se développe-t-il et s'explique-t-il. Recherchant des solutions satisfaisantes, il notait pendant presque 30 ans ses réflexions et ses doutes à ce sujet et c'est ainsi que nous avons obtenu ce qu'on pourrait appeler son manuscrit inachevé et posthume d'environ 2.200 pages.

Ces notes inachevées, présentent tout de même une unité de laquelle se dégage toute une doctrine juridique, extrêmement originale et dont les principales lignes ont été publiées en 1988. sous le titre «L'esquisse d'une théorie générale du droit».

Parmi les éléments clé de cette doctrine, il faut citer avant tout: la critique de la nouvelle école française avec ses protagonistes Salex,

Digni et Génie — les nouveaux postulats du droit (le plan causal et finaliste, l'évolution et la contradiction) à la place du texte de la loi et de la continuité logique que la nouvelle école prône — l'impuissance de l'interprétation d'englober l'évolution — la nécessité d'appliquer les méthodes sociologiques — la contradiction comme résultat de la norme étatique et de l'évolution — la contradiction des deux situations sociales opposées et non pas la contradiction dans notre esprit — la coexistence et les rapports entre le plan causal (sociologique) et finaliste (étatique) — la nécessité de légaliser la contradiction — la nécessité de réformer l'Etat et le rôle des juges — la priorité de la science sur l'Etat et le droit en vigueur.

Les critiques qui peuvent être adressées à cette doctrine extrêmement originale, hardie et révolutionnaire découlent surtout du fait que le manuscrit n'a pas été achevé. Parmi ces critiques, il faut citer avant tout une distinction insuffisante entre les normes sociologiques et étatiques, et aussi en nouveau dualisme, celui du droit en vigueur et du droit «scientifique». Parmi les contributions positives de cette doctrine, il faut souligner surtout qu'elle insiste sur la contradiction et la nécessité des méthodes sociologiques qui sont deux principales contributions de Spasojević à la théorie du droit. Sa théorie est incontestablement un des plus grands essais dans le développement de la pensée juridique théorique serbe, et peut-être aussi de la théorie générale du droit.

Mots clé: *Le droit. — La théorie générale. — Le interprétation. — Le positive droit. — Le droit scientifique.*